مجله مطالعات حقوقی پانتا

شماره ۳۷،
دوره اول،
سال پنجم،
تابستان ۱۳۹۹،
صص ۴۳-۵۵

نگاهی به مهاجرت مردم افغانستان به جمهوری اسلامی ایران

فاطمه مهرابی[۱]

چکیده

مهاجرت پدیده‌ای به قدمت تاریخ بشر است و همواره در تاریخ بشر و دوره‌های مختلف اشکال متنوع و گوناگونی گرفته و منشأ تحولاتی بوده است. دوره‌های اوج و فرود داشته و دارد. درگذشته دامنه و محدوده و دلایل و عوامل خاصی ازجمله فقر، بیکاری، حوادث طبیعی، جنگ و ناامنی، کمبود امکانات مانند آموزش معیاری، خدمات بهداشتی، محل زیست مناسب، آزادی‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و... داشته است. برای مهاجرت تعاریف زیادی انجام شده است. به دلیل اهمیت بارز این موضوع، پژوهش حاضر به شیوه تحلیلی-توصیفی بارویکرد استنباطی به مسئله مهاجرت شهروندان افغانستانی به فضای سرزمینی ایران، پرداخته است. یافته‌های حاصل از پژوهش بیانگر آن است که پدیده مهاجرت مردم افغانستان به کشورهای همسایه، به ویژه ایران، یکی از اشکال مهاجرت بین‌المللی است که در دهه‌های اخیر روند صعودی داشته است. مهاجرت اتباع افغانستان طی چهار دهه گذشته، یکی از بزرگ‌ترین مهاجرت‌ها در طول سال‌های پس از جنگ جهانی دوم بوده است این نوع مهاجرت از آن نظر که زاییده عوامل اجتماعی، سیاسی و اقتصادی متعددی است. سالیان درازی است که مهاجران افغانی در جای‌جای کشور ایران سکونت دارند. در خصوص سرچشمه‌های اصلی مهاجرت مردم افغانستان از کشور خودشان به سایر جوامع می‌توان به ساختار قدرت و روابط سیاسی – اجتماعی حاکم بر این کشور اشاره کرد. از این گذشته، کشور افغانستان در طول تاریخ خود، شاهد جنگ‌ها و درگیری‌های عدیده داخلی و خارجی بوده است. این امر خود در روند مهاجرت ساکنان این کشور مؤثر بوده است.

کلمات کلیدی: مهاجرت، حقوق مهاجران، اسناد بین‌الملل، عوامل محرک مهاجرت، ارمغان مهاجرت

[۱] کارشناسی ارشد امور فرهنگی، برنامه ریزی علوم فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

مقدمه

برخی مهاجرت را شکلی از تحرک جغرافیایی یا مکانی جمعیت می‌دانند که بین دو واحد جغرافیایی انجام می‌گیرد. در اغلب موارد مهاجرت یکی از رفتارهای اجتماعی انتخابی است. این رفتار موجب بروز تغییراتی در ساختارهای جمعیتی، انتقال فرهنگی و علمی و تغییراتی ازاین دست در کشورهای مختلف جهان می‌شود. هر چند تمام انواع مختلف مهاجرت دارای اشتراکات فراوانی با یکدیگرند اما هر یک از مهاجرت‌ها از قوانین و شرایط خاص خود تبعیت می‌کند. مهاجرت در رشته‌های مختلف علوم انسانی و اجتماعی به‌عنوان موضوعی پایدار و مهم همواره مورد توجه قرارگرفته و هریک از محققان بنا بر نیاز مطالعاتی و رویکردهای تئوریک خود تعریفی از آن ارائه کرده‌اند. مهاجرت‌ها می‌توانند به‌صورت داخلی یا بین‌المللی، اجباری یا اختیاری، فردی یا گروهی انجام شود. از منظر اسناد بین‌المللی، مهاجرت بین‌المللی پدیده‌ای است کهن، که به شکل‌ها و هدف‌های گوناگون انجام گرفته و محتمل است این روند پیوسته و به دلایل مختلف همچنان ادامه‌دار است. به طورکلی، مهاجرت تنها انتقال مردم از محلی به محل دیگر نیست، بلکه عنصر مهمی در زندگی اجتماعی است که برای درک و فهم دگرگونی مستمر در پدیده‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جوامع از اهمیت بسیاری برخوردار است و لاجرم در بافت کلی جامعه مبدأ و مقصد تغییرات از درون مرزی یا برون مرزی، آثار گوناگونی بر مناطق مبدأ و مقصد دارد و نه تنها به تغییر شیوه زندگی مهاجران و ذهنیت آنها می‌انجامد، بلکه در متابولیسم بدن آنها نیز تأثیرگذار می‌باشد. ازاین‌رو، مناطق مهاجرپذیر و مهاجر فرصت، هیچ‌گاه نسبت به وضعیت پیش از شروع فرایند مهاجرت یکسان نمی‌ماند. به خاطر گستردگی مهاجرت در دنیای امروز، همه جوامع بشری به نحوی با چالش‌های مربوط به مهاجرت روبه‌رو هستند، به طوری‌که هیچگاه مهاجرت در سطح بین‌المللی مانند پایان قرن بیستم و ابتدای هزاره جدید میلادی پویایی، وسعت، عمق و چالش را در بر نداشته است. بر اساس آمارها در سراسر جهان ۲٤٤ میلیون مهاجر (۲۰۱٦) وجود دارد از هر ۳۵ نفر یک نفر مهاجر است و مهاجران رقمی حدود ۳٪ از کل جمعیت دنیا را تشکیل می‌دهند(پوراحمد،۱۳۹۳ :۱٦).

مهاجرت مردم افغانستان به کشورهای همسایه، به ویژه ایران، نیز یکی از اشکال مهاجرت است مهاجرت اتباع افغانستان از بزرگ‌ترین حرکات مهاجرتی تاریخ جهان مدرن در چهار دهه اخیر بوده است. بیش از ۹٦ درصد آن به سمت ایران و پاکستان صورت گرفته است (عباسی شوازی و صادقی، ۲۰۱٤،۱). درواقع آغاز مشکلات و مسائل

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

اجتماعی در افغانستان همزمان با فروپاشی ساخت سنتی- مبتنی بر سلطنت و رعایت قوم پشتون - و اعلام جمهوری در سال ۱۳۵۲ در این کشور است تجاوز شوروی به این کشور سبب شد اقوام مختلف هر یک به نوعی فریاد خودمختاری سر دهند و فرآیند جدایی گزینی خود را از سایر اقوام آغاز کنند. در نتیجه ساختی جدید و پراکنده از قدرت در افغانستان ایجاد شد که بر دامنه مشکلات این کشور افزود. رویارویی‌ها و رقابت‌های قومی برای کسب قدرت در این کشور منجر به مهاجرت افراد زیادی از افغانستان به سوی کشورهای دیگر به ویژه ایران گردید. که بعد از فروپاشی شوروی سابق و کناره‌گیری این کشور از صحنه وقایع کشورهای همسایه اوضاع افغانستان رو به بهبودی نهاد. اما دیری نپایید که تفوق‌طلبی‌های قومی و مذهبی همچنین قدرت‌طلبی‌ها حزبی افراطی و در عقاید غیر اصلی به نام مذهب اسلام به نام طالبان این کشور را صحنه جنگ‌های خونین داخلی کرد یکی از پیامدهای مهم جنگ داخلی در افغانستان کوچ یا مهاجرت تعداد زیادی از مردم این کشور شد. و همچنین بعد از ورود ایالات‌متحده و اشغال نظامی توسط دولت مزبور امنیت به‌طور کامل رخت بست و مهاجرت بی‌رویه و فراوان‌تر گردید. در این راستا می‌توان گفت، تعداد زیادی از مردم افغانستان به خاطر نجات از جنگ و فقر افغانستان را ترک و به کشورهای مختلف پناهنده شدند که در این میان بیشترین آنان به ترتیب، ایران کشوری در غرب و پاکستان کشوری در جنوب و شرق افغانستان را برای مهاجرت برگزیدند. مرز موسوم به اسلام قلعه – دوغارون عمده‌ترین محل تردد افغان‌ها بود، شهرهای مرزی افغانستان با ایران ازجمله هرات، فراه و نیمروز به‌تدریج با کاهش جمعیت مواجه شدند. بیشترین این جمعیت به استان خراسان سرازیر شدند، مناطق تربت‌حیدریه و شهر مشهد مملو از افغان‌های مهاجر شدند، تعدادی از آنها به تدریج به سایر استان‌های دیگر ایران ازجمله تهران، شیراز و اصفهان رفتند(توسلی ،۱۳۸٤ :۲۵).

اهمیت موضوع تحقیق

مهاجرت پدیده جدیدی نیست. انسان همیشه درحرکت بوده و برای به دست آوردن غذا، از یک نقطه به نقطهٔ دیگر رفته است. پس از ساکن شدن آدمیان نیز این حرکت ادامه یافته اما علل و محرک‌های آن تغییر کرده است مهاجرت به مثابه ادامه منطقی توزیع و ترکیب نهایی و جابجایی جمعیت در مکان جغرافیایی، مهم‌ترین شکل تحرک مکانی جمعیت است که در تمام ادوار تحولات جامعه وجود داشته است و در برخی از مراحل تکامل اجتماعی آن، اهمیت به سزایی پیدا می‌کند. مهاجرت، سومین عامل اصلی در مطالعه تغییرات جمعیتی محسوب

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

می‌شود و دو عامل دیگر، ولادت و مرگ می‌باشند. به علاوه، امروزه مهاجرت نقش به مراتب تعیین‌کننده‌تری در رشد جمعیت و نیروی کار یک کشور ایفا می‌کند. سابقه ٤ دهه حضور چشمگیر اتباع افغانستانی در کشور دلایل محکمی را برای مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی آنها در ایران مهیا می‌کند مهاجرت می‌تواند تأثیرات زیادی را بر وضعیت زندگی مهاجران اعمال کند. بنابر این ویژگی‌های افغان‌ها در ایران می‌تواند به‌طور معنی‌داری با ویژگی‌ای هموطنانشان متفاوت باشد آنها همچنین از نظر وضعیت اقتصادی و اجتماعی با ساکنان کشور مقصد تفاوت دارند لذا بررسی وضعیت آنها برای خود مهاجران جامعه مقصد و جامعه مبدأ مفید خواهد بود. مهاجران افغان حدود ٤٠ سال پیش به ایران مهاجرت کرده‌اند. دانش آموزان افغان در مدارس و دانشگاه‌های کشور در حال تحصیل می‌باشند. به دلیل آنکه مردم دو کشور دارای مشترکات فرهنگی زیادی از جمله دین، زبان، رسوم و حتی تاریخ دارند. افغان‌های مهاجر به تدریج با یکدیگر پیوند خویشاوندی بستند. تعدادی نیز با دختران ایرانی ازدواج کردند و در مواردی نیز دختران افغان با مردان ایرانی پیوند زناشویی بستند. در این مدت، مهاجران افغانستانی تجربه‌های زیادی را به دست آوردند و در مقابل، تجربه‌ها و نوع نگرش‌های جدیدی را نسبت به جامعه افغانستان، به کشور میزبان انتقال دادند. ایران خانه دوم تعداد زیادی از این مهاجرین شد، برخی از آنها زمین و املاک شخصی را خریداری کردند و برخی حتی دیگر حاضر به بازگشت به افغانستان نبودند.

تعریف نظری مفاهیم کلیدی

مهاجرت

مهاجرت عبارت از جابه‌جایی انسان از یک سرزمین به سرزمین دیگر است، به بیان دیگر مهاجرت ترک سرزمین، خویشاوندان و دوستان و اقامت در محلی دیگر است و مهاجر کسی است که از جایی به جای دیگر برود و یا از سرزمینی به سرزمین دیگر هجرت کند (دهخدا، ١٣٨٤: ١٥٨-١٥٩). در تحقیق حاضر، مهاجرت به خارج از ایران را شامل می‌گردد.

مهاجر

مهاجر کسی است که به میل خود از کشور موطن خود به کشور دیگری جابه‌جا می‌شود تا دورنمای زندگی خود و خانواده خود را بهبود ببخشد و در حقیقت قصد اصلی مهاجر، بهبود وضعیت زندگی در کشور مهاجرپذیر

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

است. مهاجرت یک رابطه دو طرفه بین هجرت کننده و دولت و کشور مهاجرپذیر است. (ویژه‌نامه تحلیلی دفتر پژوهش موسسه فرهنگی هنری خراسان، رصد (ما و مهاجران)، شماره ۲۷، سال ۱۳۹۳).

مهاجران افغانستانی

به صدها هزار تبعه کشور افغانستان اطلاق می‌شود که از سال ۱۳۵۷ با آغاز جنگ‌های داخلی به کشورهای دیگر مهاجرت کردند.

هویت

هویت در عمل به معنی شناسایی و شناساندن است، یعنی انسان‌ها خود را در برابر دیگری شناسایی کرده و بر همین اساس خود را به دیگران نیز می‌شناسانند. بنابر این هویت به معنی چه کسی بودن از نیاز انسان به شناخته شدن و معرفی شدن به چیزی یا جایی نشئت می‌گیرد. هویت تعریفی است که فرد از خود و وجود خود می‌کند و به پرسش‌هایی چون چیستم و چه می‌خواهم پاسخ می‌دهد و از طریق هویت به ابعاد شخصیت خود، نوعی هماهنگی و انسجام نسبی می‌بخشد(علیخانی، ۱۳۸٦: ۳٤۲).

مفهوم شناسی مهاجرت

برای مهاجرت تعاریف زیادی انجام شده است و تعریف یگانه‌ای در دست نیست، زیرا راه یکسانی برای اندازه‌گیری وجود ندارد و هنوز هم تعریفی از مهاجرت، که فارغ از فرآیند اندازه‌گیری باشد، در توافق عمومی قرار نگرفته است. ولی به طورکلی مفهوم مهاجرت، در برگیرنده چهار بعد ویژه است: تغییر در مکان، اقامتگاه، زمان و فعالیت (وارثی و سروری، ۱۳۸۵: ۱۸٤). مهاجرت انسان‌ها به سرزمین‌های دیگر، قدمتی به بلندای حیات بشری دارد. هنگامی‌که انسان‌های گذشته، شرایط زندگی را در محیط خود نامساعد می‌یافتند، جهت دستیابی به موقعیت‌های بهتر زندگی به مهاجرت اقدام می‌کردند. مهاجرت بهترین راه برای انطباق با شرایط بی‌ثباتی اجتماعی، طبیعی و کسب فرصت‌های جدید برای زندگی آسان‌تر بوده است. مهاجرت فرایند حرکت ارادی یا اجباری یک فرد یا گروهی از انسان‌ها از مکانی به مکان دیگر به قصد سکونت موقت یا دائم در آن مکان است. این فرایند با خود تحولاتی در نگرش‌ها، فعالیت‌ها، و رفتارهای اجتماعی و اقتصادی افراد ایجاد می‌کند (جمشیدیها و عنبری،

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

۱۳۸۳: ٤٨). برخی مهاجرت را شکلی از تحرک جغرافیایی یا مکانی جمعیت می‌دانند که بین دو واحد جغرافیایی انجام می‌گیرد. مهاجرت از کلماتی است که علوم مختلف به تناسب نیاز خود به تعریف از این کلمه پرداخته‌اند همچنین در علم جمعیت‌شناسی افراد با توجه به نگرش‌ها و دیدگاه‌های خود به تبیین این کلمه پرداخته‌اند، در جمعیت‌شناسی، تغییر محل اقامت معمولی از یک نقطه جغرافیایی به نقطه دیگر به قصد اسکان را مهاجرت می‌گویند. با این تعریف جابه‌جایی‌های افراد بین نقاط مختلف یک شهر یا یک روستا و نیز جابه‌جایی‌های روزانه افراد بین محل کار و زندگی، مهاجرت محسوب نمی‌شود (وطن‌پرست و ملکی پور، ۱۳۹۳: ۱۰۲).

مهاجرت مهم‌ترین عامل خارجی تغییر تعداد و ساخت جمعیت است. حرکات و جابجایی جمعیت در داخل یک کشور می‌تواند در برخی از دوره‌های زمانی موجب عمران و آبادانی و یا رکود و عقب‌ماندگی منطقه‌ای شود. مهاجرت‌های بی‌رویه عامل اصلی رکود کشاورزی و تشدید مسائل و مشکلات شهری است. مهاجرت در معنای عام کلمه، عبارت است از تغییر محل اقامت افراد از نقطه‌ای به نقطه دیگر و ما این نقطه را محدوده یک شهر یا روستا در نظر گرفته‌ایم. مهاجرت دو واحد جغرافیایی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد یکی مبدأ و دیگری مقصد، یعنی اولی مهاجر فرست و دومی مهاجرپذیر که هرکدام از این نقاط تغییراتی را به خود می‌بینند. مهاجرت پدیده‌ای است که به‌شدت تحت تأثیر اوضاع و احوال اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی قرار دارد، رونق اقتصادی جمعیت عظیمی را در خود جذب می‌کند و برعکس رکود اقتصادی عدم تحرک و دفع جمعیت را به دنبال می‌آور (فخرایی عبدی، ۱۳۹۳ :٤٥).

انواع مهاجرت

تحولاتی که پدیده مهاجرت در جمعیت، جامعه مبدأ، جمعیت و جامعه مقصد اثر می‌گذارد در علم جمعیت‌شناسی قابل بررسی است. این مسائل، مهاجرت را به اقسام و طبقه‌بندی‌های گوناگون می‌رساند. مهاجرت را می‌توان برحسب مدت، فاصله، انگیزه، قلمرو سیاسی، خواست مهاجر، تعداد مهاجر و قانونی و غیرقانونی بودن طبقه‌بندی کرد که در این میان چهار نوع مهاجرت برحسب انگیزه، قلمرو سیاسی، خواست مهاجر و قانونی یا غیرقانونی مهم می‌نماید. ویلیام پترسون[۱] مهاجرت را در ابتدا به دودسته‌ی اساسی، یعنی مهاجرت محافظه‌کارانه و مهاجرت

[۱] - William Patterson

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

نوآورانه تفکیک نموده است. بر این اساس پترسون مهاجرت را به چهار نوع طبقه‌بندی می‌کند :مهاجرت ابتدایی، مهاجرت اجباری، مهاجرت اختیاری و مهاجرت توده‌ای یا جمعی (صفایی پور، ۱۳۹۰: ٤٢).

الف: مهاجرت‌های داخلی، کلیه حرکات جمعیتی که در درون مرزهای یک کشور انجام می‌گیرد (تقوی، ۱۳۷۸: ۱۱۸). را مهاجرت داخلی تعریف کرده‌اند. مهاجران داخلی ممکن است از شهر به شهر، روستا به شهر و روستا به روستا نقل مکان بکنند.

ب: مهاجرت‌های بین‌المللی، که به مهاجرت مردم از کشوری به کشور دیگر اطلاق می‌شود (بروس کوئن، ۳۰۰:۱۳۸۲). در مهاجرت‌های بین‌المللی مهاجران را به چهار گروه عمده تقسیم می‌کنند: مهاجرت‌های دائمی، مهاجران در جستجوی کار، مهاجران غیرقانونی و بدون مجوز و آوارگان جنگی و سیاسی و پناهندگان (تقوی، ۱۳۸۷: ۱۵۰).

مهاجرت‌های دائمی: مهاجرت دائمی که در شرایط خاص زمانی به برخی از کشورها می‌روند. فرار مغزها[1] یا مهاجرت صاحبان تخصص و علم از این دسته‌اند.

مهاجران در جستجوی کار: مهاجران در جستجوی کار که عمده‌ترین مهاجران بین‌المللی را تشکیل می‌دهند.

مهاجران غیرقانونی: مهاجران غیرقانونی یا بدون مجوز که به علت وجود موانع در رفت و آمد مجاز، به این نحو عمل می‌کنند(تقوی، ۱۳۸۷: ۱۵۰).

پناهندگان: مطابق ماده (۱) کنوانسیون ۱۹۵۱، واژه پناهنده این‌طور تعریف می‌شود: «به علت ترس موجه از اینکه به علل مربوط به نژاد، مذهب، ملیت، عضویت درگروهای اجتماعی خاص و یا داشتن عقاید سیاسی تحت تعقیب، شکنجه، آزار و اذیت قرار گیرد، در خارج از کشور محل سکونت عادی خود بسر می‌برد و نمی‌تواند یا به علت ترس مذکور نمی‌خواهد خود را تحت حمایت آن کشور قرار دهد یا در صورتی‌که فاقد تابعیت است

[1] - Brain Drain

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

و پس از چنین حوادثی در خارج از کشور محل سکونت دائمی خود بسر می‌برد، نمی‌تواند یا به علت ترس مذکور نمی‌خواهد به آن کشور بازگردد»(حاتمی نژاد، ۱۳۹۵: ۸۰).

در مجموع با توجه به تعاریف ارائه شده می‌توان گفت مهاجرت تغییر مکان و ترک سرزمین خود و سکونت در سرزمین دیگر است که آثار و پیامدهایی برای هر دو جامعه مبدا و مقصد را دارد. جابجایی اتباع افغانی از کشور خودشان به ایران و سایر نقاط جهان نیز نمونه از مهاجرت می‌باشد. در ادامه بحث به بررسی سابقه مهاجرت این اتباع به ایران و پیامد این مهاجرت ها، بررسی پراکندگی آماری اتباع افغان تعداد و نقش کشور جمهوری اسلامی ایران در ارائه خدمات به این مهاجران پرداخته می‌شود.

تاریخچه مهاجرت افغان‌ها به ایران

افغانستان با ٦٥٢،٨٦٠ کیلومتر مربع مساحت چهل و یکمین کشور دنیا است و جمعیت آن در سال ۲۰۱۹ بیش از ۳۲ میلیون نفر بوده که آن را در رتبه چهل و دوم پرجمعیت‌ترین کشورهای دنیا قرار می‌دهد. فارسی دری و پشتو زبان‌های رسمی این کشور و اسلام دین رسمی آن است. بیش از سه دهه جنگ، افغانستان را به یکی از کشورهای فقیر دنیا تبدیل کرده است. طبق آمار بانک جهانی بیش از ۳۵٪ از مردم این کشور زیرخط فقر زندگی می‌کنند و امید به زندگی ٦٠،٣ سال است. این کشور در سال ۲۰۱۵ دارای رتبه ۱۷۱ از ۱۸۸ کشور جهان در شاخص توسعه منابع انسانی (HDI) رتبه ۱۷۸ از ۱۹۰ کشور در شاخص سهولت تجارت و ١٦٨ از ۱۷۰ کشور در شاخص عدم مشاهده فساد (CPI) بود. کل بودجه سال ۱۳۹۹ کشور افغانستان بالغ بر ٤٢٨ میلیارد و ۳۸۰ میلیون افغانی می‌باشد. که از آن جمله ۲۸۹ میلیارد افغانی آن بودجه عادی بوده و ۳۹ میلیارد و ۲۷۹ میلیون افغانی آن بودجه توسعه‌ای است. افغانستان بیش از ٦٤٪ از بودجه خود را از سایر کشورها می‌گیرد و فقط ٣٦ درصد از کل بودجه از منبع درآمد داخلی تأمین می‌شود. قاعدتاً بخش عمده بودجه به نهادهای امنیتی مربوط می‌شود. ۷۰ میلیون دلار به اجرای پروژه‌های کوچک محلی اختصاص یافته است. جمهوری اسلامی ایران با ۹۷۸ کیلومتر مرز مشترک با افغانستان و باوجود علقه‌ها و پیوندهای عمیق تاریخی، فرهنگی، قومی و مذهبی همواره در خط مقدم کمک به افغانستان بوده است. طبق آمار سازمان ملل متحد بیشترین مهاجرین خارجی در یک کشور مربوط به مهاجران افغانستانی در ایران است (معاونت آموزشی، معاونت پژوهشی و پژوهشکده فناوری اطلاعات و

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

ارتباطات، ۱۳۹۵ :۳٦) در واقع پدیده‌ی مهاجرت مردم افغانستان به کشورهای همسایه، به ویژه ایران، یکی از اشکال مهاجرت بین‌المللی است که در دهه‌های اخیر روند صعودی داشته است. (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۳ :۲۵) مهاجرت افغان‌ها به ایران که عمدتاً ناشی از تفاوت اقتصادی بود از قرن نوزدهم وجود داشته است. افغان‌های شیعه طی قرون متمادی برای زیارت به ایران می‌آمدند. اولین جابجایی افغان‌ها به ایران به دهه‌ی ۱۸۵۰ میلادی باز می‌گردد که طی آن ۵۰۰ خانوار هزاره به ایران مهاجرت کردند و در جم و بخزار ساکن شدند. همچنین در حدود ۱۵۰۰۰ خانوار افغانستانی(تقریباً ۱٦۸۰۰۰ نفر (طی سال‌های ۱۸۸۰ تا ۱۹۰۳ در تربت‌جام استان خراسان مستقر شدند. این تعداد حدود ۹۰ درصد جمعیت محلی را در بر می‌گرفت(محمودیان، ۱۳۸٦: ٤۸). نخستین مهاجرت‌های خارجی افغانستانی‌ها در اواخر قرن نوزده و در پی بر هم خوردن اوضاع سیاسی و آشوب سراسری در افغانستان رخ داد. حکومت وقت جهت سرکوب شورشیان، اختیارات فراوانی به نظامیان خود داد. آنان نیز به غارت و کشتار عده‌ی زیادی از مردم پرداختند. بی‌ثباتی و ناامنی حاصل از این شرایط سبب شد تعدادی از مردم افغانستان به ایران، بلوچستان و پاکستان مهاجرت کنند. اما با آرام شدن اوضاع سیاسی و روی کار آمدن حکومت جدید، برخی از این مهاجرین به افغانستان بازگشتند و عده دیگر نیز به دلایل متعدد در ایران و پاکستان باقی ماندند.

دوره‌ی جدید مهاجرت افغانی‌ها، در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ خاصه با شروع جنگ داخلی در ۱۹۸۷ و نیز اشغال افغانستان توسط نیروهای شوروی بوده است (هی من ۱۳٦۷، بریگو وروا ۱۳٦۷، ٦۵-۵۵ به نقل از جمشیدی‌ها و عنبری، ۱۳۸۳، ٤٦). با روی کار آمدن دولت کمونیستی در افغانستان مشکلات زیادی برای مردم این کشور ایجاد شد. نیروهای انقلابی طرفدار کمونیسم، تلاش وافر داشتند اصول کمونیستی را در این کشور عملی سازند اما با مقاومت‌های متعدد مردم روبرو شدند. بسیاری از مخالفین دستگیر وزندانی شدند. با شدت گرفتن درگیری‌ها، بسیاری از مناطق تجاری و کشاورزی، کم رونق شدند و سپس از میان رفتند. همین امر سبب شد نیروهای شوروی برای حفظ دولت کمونیستی در افغانستان، این کشور را به اشغال خود درآوردند. از این پس اوضاع داخلی کشور دستخوش نابسامانی شد. عده‌ی زیادی از مردم، مهاجرت را بر ماندن در افغانستان ترجیح دادند. از سال ۱۳۵۷ ه.ش تا ۱۳۷۱، بیش از ۷ میلیون نفر از مردم افغانستان به کشورهای مجاور یا دور دست‌تر مهاجرت کرده‌اند. اما بزرگ‌ترین موج مهاجرت افغانی به خارج از کشور بعد از جنگ جهانی دوم است. اگر مهاجرت‌های داخلی

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

افغان‌ها را با مهاجرت‌های بین‌المللی این کشور جمع کنیم باید بگوییم «در این کشور از هر دو نفر یکی به مهاجرت پرداخته است» (جمشیدی‌ها و عنبری، ۱۳۸۳: ٤٧-٤٦).

جابه‌جائی عمده افغان‌ها به ایران درنتیجه اشغال این کشور توسط شوروی سابق طی سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳٦۸ اتفاق افتاد. این حمله موجب مهاجرت حدود ۲/۵ میلیون افغانی به ایران طی دوره فوق‌الذکر شد. گذز از نا آرامی علت عمده مهاجرت افغان‌ها به ایران در این دوره بود. بعد از خروج شوروی از افغانستان در سال ۱۳٦۸ بسیاری از افغان‌ها به افغانستان بازگشتند اما بازگشت با شروع خشونت و ناآرامی داخلی– درگیری مجاهدین افغانی با دولت مرکزی متوقف شد. جنگ‌های داخلی موج جدیدی از مهاجرت افغان‌ها به ایران را موجب شد مهاجران جدید عمدتاً از شهرها و متعلق به طبقات اجتماعی متوسط و تحصیل‌کرده بودند. این افراد در ایران تحت عنوان پناهندگان طبقه‌بندی شدند. با سقوط دولت مرکزی در سال ۱۳۷۱ در حدود ۱/٤ میلیون افغانی از ایران خارج شدند (محمودیان، ۱۳۸٦: ٤٨) موج بعدی مهاجرت افغان‌ها به ایران بعد از به قدرت رسیدن طالبان طی سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۰ اتفاق افتاد. بعد از سقوط طالبان در سال ۱۳۸۰ قراردادی سه‌جانبه برای بازگشت افغان‌ها به کشور خود بین ایران، افغانستان و کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل امضا شد (محمودیان، ۱۳۸٦: ٤٩). اما به علت طولانی شدن شرایط نابسامان این کشور حتی پس از حمله آمریکا و متحدانش در ۲۰۰۱ و تشکیل جمهوری افغانستان به ریاست جمهوری حامد کرزی در ۲۰۰٤، بخش عمده مهاجران تمایلی برای بازگشت به افغانستان از خود نشان ندادند. کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل متحد (UNHCR)در دو کشور مهاجرپذیر برنامه‌های ویژه‌ای جهت بازگرداندن مهاجران اجرا کرد. این پروژه‌ها با همکاری کشورهای میزبان و با حمایت‌های مالی اجرا شد و حتی در ایران برنامه‌های معکوس مانند افزایش هزینه زندگی و تحصیل یا سخت‌گیری بیشتر در راستای صدور مجوز اقامت اجرا گردید. اما تمایل افغان‌ها به بازگشت کمتر از حد انتظار بود و حتی برخی بعد از اسکان در افغانستان دوباره به کشورهای مهاجرپذیر بازگشتند. برای رفع این خلأ تحقیقات مختلفی توسط سازمان‌های بین‌المللی و محققان علوم اجتماعی صورت گرفته است. دو تحقیق به‌صورت مجزا اما با رویکرد کمابیش مشابهی در پاکستان و ایران توسط دوتیم تحقیقاتی متفاوت با حمایت مالی کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل و کمیسیون اروپا (EC) و تحت نظارت مرکز تحقیق و ارزیابی افغانستان (AREU) اجرا شده که نتایج آن بیانگر نگرش افغان‌ها نسبت به کشورشان و دلایل عدم تمایلشان به بازگشت را نشان می‌دهد. بااین

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

وجود بر اساس داده‌های طرح آمایش تا اوایل سال ۱۳۸۵ در حدود ۱,۵ میلیون مهاجر افغانی به افغانستان بازگشتند. باوجود بازگشت بخش زیادی از مهاجران افغان هنوز هم بخش قابل‌توجهی مهاجر به‌صورت قانونی و غیرقانونی در ایران حضور دارند و سالانه بر تعداد آنها افزوده می‌شود. تا سال ۱۳۸۵ از نظر قومی ۳۹ درصد از مهاجران افغانی هزاره ۲۱/۲ درصد تاجیک، ۸/۵ درصد پشتون و بقیه از قومیت‌های دیگر بودند به لحاظ مذهب نیز ۵۸/٤ درصد از افغان‌ها را شیعه. ٤۱/٤ در صد را سنی تشکیل می‌دادند و تنها ۰/۲ درصد از سایر ادیان بودند (محمودیان، ۱۳۸٦: ٤۸). در حال حاضر نیز حدود سه میلیون از اتباع کشور افغانستان به صورت قانونی و غیر قانونی در جمهوری اسلامی ایران زندگی می‌کنند(وزارت امور خارجه، شهریور ۱۳۹٦). بر اساس آمار نمایندگی های وزارت امور خارجه مشهد، نمایندگی وزارت امور خارجه اصفهان به‌طور تقریبی آمار اتباع افغانستان در شهرهای تهران، مشهد و اصفهان که به صورت قانونی و غیرقانونی در این سه کلان‌شهر زندگی می‌کنند به شرح ذیل است: مشهد: ۲۱۰ هزار نفر، تهران: ۵۰۰ هزار نفر، اصفهان: ۵۰۰ هزار نفر (منبع نمایندگی وزارت امور خارجه مشهد، نمایندگی وزارت امور خارجه اصفهان) در جدول زیر آمار تعداد مهاجران افغان در ایران در فاصله سال‌های ۱۳۵۹-۱۳۹۰ آورده شده است.

نتیجه گیری

بر اساس دیدگاه جاذبه و دافعه عواملی مانند جنگ و ناامنی، بیکاری، تورم، وضعیت نامناسب اجتماعی و اقتصادی و جنگ های قومیتی و مذهبی در افغانستان از مهمترین عوامل مهاجرت افغان‌ها به ایران هستند. از سوی دیگر عواملی مانند امنیت، هم مرزی، اشتراکات فرهنگی، زبانی، دین، مذهب و ... کم هزینه بودن از مهمترین عوامل جاذب ایران برای افغانستانی‌ها بشمار می‌رود. مهاجرت بخشی ازساکنان افغانستان در چهار دهه گذشته، در ایران نیز به همین عوامل وابسته بوده‌اند. مهاجرت، مشکلات اجتماعی، اقتصادی و جمعیتی مختلفی را بر جا می‌گذارد و تبعاً هم کشور مبدأ و مقصد از آن برخوردار می‌شوند. یکی این تغییرات تغییر فرهنگی و تغییر در هویت مهاجران است. در واقع می‌توان گفت در بعد فرهنگی مهاجران دچار تغییراتی در وضعیت اخلاقی و بینشی خود می‌شوند. علاوه بر این، مهاجرت با تأثیرپذیری مهاجران از جنبه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی از محیط جدید، آثار مهمی بر سیمای ظاهری و همچنین زندگی روزمره افراد دارد که در قالب تغییرات و دگرگونی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نمود می‌یابد. بر اساس نظریهٔ فرهنگی اجتماعی که اصولاً ناظر بر فرآیند پذیرش فرهنگ و ارزش‌های جامعه جدید از سوی مهاجرین

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

است. افراد مهاجر هویت فرهنگی جامعه مبدا را ترک می‌کنند و به سمت فرهنگ و ارزش‌های جامعه جدید یا همان مقصد حرکت می‌کنند. در این نظریه به عوامل متعددی اشاره شده که می‌توانند به‌عنوان تسهیل‌کننده، نقش مثبتی در فرایند پذیرش فرهنگ و ارزش‌های جامعه جدید از سوی مهاجرین ایفا کنند. به‌عنوان‌مثال، گوردون (۱۹۸٦) به اهمیت ازدواج‌های بین مهاجرین با فرهنگ‌ها و نژادهای گوناگون اشاره می‌کند. به‌علاوه در این نظریه، تأثیر مثبت زبان به عنوان عنصری مهم در انتقال و پذیرش فرهنگ جامعه جدید مورد تأکید قرارگرفته است.

منابع

- اخلاقی، آمنه، یوسفی، علی، صدیق اورعی، غلامرضا، ۱۳۹۵، سردی عاطفی، احساسات مهاجر دربارهٔ جامعهٔ میزبان با تکیه بر روایت‌های مهاجران افغان ساکن مشهد، فصلنامه مسائل اجتماعی ایران سال هفتم، شماره ۱.
- باقری حیدری، فاطمه، ۱۳۹٤، بررسی عوامل موثر بر هویت دانشگاهی در بین دانشجویان مطالعه موردی دانشگاه های (پیام نور، آزاد و غیر انتفاعی)، فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، دوره ۵، شماره ٤، پیاپی ۱۷، صص ٦۰۰-۵۸۷.
- برگر، پترول، لوکمان، توماس،۱۳۷۵، ساخت اجتماعی واقعیت، فریبرز مجیدی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اول.
- بهزادفر، مصطفی، ۱۳۹۰، هویت شهر (نگاهی به هویت شهر تهران)، تهران: نشر شهر.
- بهشتی حناز، زهرا ،۱۳۸۰، بررسی مشکلات مهاجران، تهران، انتشارات آشیانه کتاب.
- پوراحمد، احمد، زیاری، کرامت الله ، زاهدی، جاوید،۱۳۹۳، سنجش کیفیت زندگی شهری مهاجران افغان مقیم ایران با رویکرد ذهنی (مطالعه‌ی موردی: شهر رباط کریم)، پژوهش‌های جغرافیایی برنامهریزی شهری، دوره ۲، شماره ۱.
- تقوی، نعمت الله ،۱۳۸۸، مبانی جمعیت شناسی، تبریز، انتشارات آیدین.
- توسلی، غلام عباس ،۱۳۸۰، جسارتهایی در جامعه شناسی معاصر، جامعه ایرانیان – حکایت قلم نوین.
- توسلی، غلامعباس، ۱۳۸٤، نظریه‌های جامعه‌شناسی، تهران، انتشارات سمت، چاپ یازدهم.
- جمشیدی‌ها، غلامرضا و عنبری، ۱۳۸۳، تعلقات اجتماعی و اثرات آن بر بازگشت مهاجرین افغان، نامه علوم اجتماعی. ش ۲۳. صص ٦۸-٤۳.
- جیکنز، ریچارد، ۱۳۸۱، هویت اجتماعی، ترجمهٔ تورج یاراحمدی، تهران، شیرازه.
- حاتمی نژاد، حسین، ابدالی، یعقوب، علی پوری، احسان، ۱۳۹۵، سنجش کیفیت زندگی مهاجران افغان مقیم ایران با رویکرد ذهنی (مطالعه موردی: روستای فیروزآباد)، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی – پژوهشی، سال سیزدهم، شماره ٤.
- حاجیانی، ابراهیم ،۱۳۸۸، جامعه شناسی هویت ایرانی، تهران، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک، چاپ اول.

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]

شماره ۳۷، دوره اول، سال پنجم، تابستان ۱۳۹۹، صص ۴۳-۵۵

A look at the migration of Afghan people to the Islamic Republic of Iran

Fatemeh Mehrabi[۱]

Abstract

Migration is a phenomenon as old as human history and has always taken various forms in human history and different periods and has been the source of changes. It has had and is having periods of ups and downs. In the past, it had specific scope, reasons and factors such as poverty, unemployment, natural disasters, war and insecurity, lack of facilities such as standard education, health services, suitable living space, political, social and cultural freedoms, etc. There are many definitions for migration. Due to the obvious importance of this issue, the present study has dealt with the analytical-descriptive method of inferential approach to the issue of migration of Afghan citizens to the territory of Iran. Findings of the study indicate that the phenomenon of migration of Afghan people to neighboring countries, especially Iran, is one of the forms of international migration that has been increasing in recent decades. The migration of Afghan nationals over the past four decades has been one of the largest in the post-World War II years, due to a variety of social, political and economic factors. Afghan immigrants have been living in various parts of Iran for many years. Regarding the main sources of migration of Afghan people from their own country to other societies, we can mention the power structure and socio-political relations that govern this country. Moreover, Afghanistan has witnessed many internal and external wars and conflicts throughout its history. This in itself has been effective in the migration process of the inhabitants of this country.

Keywords: Keywords: Immigration, Immigrant Rights, International Documents, Immigrant Factors, Immigration achievement

[۱] Master of Cultural Affairs, Cultural Science Planning, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran (Corresponding Author)

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-18]